

МИЛЛИЙ ТАРБИЯНИНГ ҚАДИМИЙ ВА ЗАМОНАВИЙ ИЖТИМОИЙ-ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАРИ

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.037>

Жабборов Хазрат Хусенович,

Тошкент давлат шарқишунослик университети, “Педагогика ва психология” кафедраси доценти, психология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: Мазкур мақолада миллий тарбиянинг қадимий ва замонавий ижтимоий-психологик омиллари ҳақидаги назарий ва амалий ўрганишлар хулосаси билан танишиши мумкин.

Таянч тушунчалар: тарбия, миллат, миллий характер, миллий рол, миллий фазилат, миллий хусусият

ДРЕВНИЕ И СОВРЕМЕННЫЕ СОЦИАЛЬНО- ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Джабборов Хазрат Хусенович,

доцент кафедры «Педагогика и психология» Ташкентского государственного университета востоковедения, доктор философии по психологическим наукам (PhD)

Аннотация: В данной статье вы можете ознакомиться с кратким изложением теоретических и практических исследований о древних и современных социально-психологических факторах национального воспитания.

Основные понятия: воспитание, нация, национальный характер, национальная роль, национальная добродетель, национальный характер.

ANCIENT AND MODERN SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF NATIONAL CULTURE

Jabborov Khazrat Khusenovich,

Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Tashkent State University of Oriental Studies, Doctor of Philosophy in Psychological Sciences (PhD)

Annotation: In this article you can get acquainted with a summary of theoretical and practical research on the ancient and modern socio-psychological factors of national education.

Basic concepts: education, nation, national character, national role, national virtue, national character.

Шарқ алломаларининг илмий меросида шахснинг камолотга етиши, соғлом шаклланиши, унга тўғри таълим-тарбия бериш, шунингдек, шахснинг соғлом хулқ-атвор фазилатларига эга бўлиб, эзгу ва соғлом ғоя ҳамда мафкура асосида ўз йўлидан адашмай ўз ҳаётини қуриши лозимлиги ҳақида жуда қимматли фикр-мулоҳазаларни учратиш мумкин. Муқаддас “Қуръони Карим”да, “Ҳадиси Шариф”да, Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Унсурулмаолий Кайковус, Юсуф Хос Хожиб, Алишер Навоий ва Ҳусайн Воиз Кошифий каби алломаларимизнинг асарларида ҳам шахс камолоти, гўзал хулқли инсоннинг чиройли фазилатлари, эзгуликка ва бунёдкорликка йўғрилган ғоя ва мафкуралар асосида ёмондан, ёмон ишлардан ҳазар қилиш, ёмон ишлар қилгувчиларни тўғри йўлга солиш, соғлом бўлмаган хулқ эгаларини Оллоҳ ҳам, замон ҳам, жамият ҳам кечирмаслиги боис, шахсни келажакда ҳар хил ёмон, ёвуз йўллар, бузғунчи фикр ва ғояларга чалинмаслиги учун баркамол қилиб тарбиялаш юзасидан қимматли фикрларни илгари сурганлар.

Кишилиқ жамиятининг кўп минг йиллик тарихи барча даврларда эзгулик ва бунёдкорликка етакловчи қарашлар, ғоя ва мафкуралар билан бир қаторда, уларга қарама-қарши бўлган, инсон ҳаётини издан чиқариш, жамият ва ижтимоий тизимларнинг емирилишига, таназзулга юз тутишига замин яратган бузғунчи ва вайронкор қарашлар, ғоя ва мафкуралар ҳам мавжуд бўлганидан далолат беради.

Ўтмишда ёт ғояларнинг турли хил кўринишлари, тарихий шакллари бўлган. Жумладан, халқимизнинг ўлмас маданий мероси, дунё тан олган бебаҳо маънавият дурдонаси “Авесто” да ҳам ёвуз ғояларини қоралаш, инсон ва жамиятни эзгуликка чорлаш ва авлодни тўғри тарбиялаш масаласи бўйича мумтоз намунадир. Ушбу фалсафий ёдгорликнинг эътиборга сазовор жиҳатларидан бири шундаки, бу таълимот қанча асрлар олдин яратилганига қарамай бундаги эзгу амаллар, яхши тарбия асоси эканлигини кўришимиз мумкин. Шундй экан миллий тарбия масаласи ҳар замонда ҳам энг долзарб масалалардан бири бўлиб келган. Мазкур масала бўйича тадқиқотлар доим давомий бўлган.

Бугунги янги давр ҳам мазкур тарбия масаласига, янги талабларни қўяётгани биз соҳа вакилларини доим диққат марказимизда бўлишилиги лозим. Зеро, шиддати виртуаллашиш жараёни кучаётган бир даврда таълим-тарбия масаласига аниқ, илмий асосланган, қатъий талаблар билан ёндашиш жуда муҳим педагогик-психологик омиллардан бири ҳисобланади.

Ушбу талаблар доирасида давлатимизда таълим соҳасида педагогларнинг моддий-маънавий шароити тубдан яхшиланиб, таълим

сифатини оширишнинг замонавий технологиялари жорий қилиниши бу йўлдаги ижтимоий заруратлардан бири ҳисобланади.

Барчамизга маълумки, тарбия ва таълимни бир-биридан алоҳида ажратиб бўлмайди, бу икки жараён ўзаро уйғун, узлуксиз асосда ташкил этилгандагина одобли, ахлоқий фазилатларга эга, юксак маънавиятли, шу билан бирга билимдон, зукко, руҳан ва жисмонан соғлом, кенг дунёқараш ва тафаккурга эга, замонавий касб-ҳунар эгаси бўлган ватанпарвар ёшларни етиштириш имконияти ошади.

Бугунги кунда Янги Ўзбекистонда ёшлар тарбиясини миллий ва замонавий асосда илмий-технологик ислоҳ қилиш борасида олиб борилаётган ишлар уни бугунги кун эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда илмий асосланган таянч компетенциялар, фазилатлар асосида шакллантиришни талаб этмоқда.

Миллий тарбияга янгича, тизимли ёндашув, болада таянч фазилатларни кафолатли шакллантиришда унинг психологик механизмларини ўрганиш, мазкур масалада оила, мактабгача таълим, умумий ўрта, ўрта махсус касб-ҳунар, олий таълим муассасалари, маҳаллаларнинг ижтимоий-педагогик имкониятларини тўлиқ юзага чиқаришни ва улар орасида илмий-методик узвийликни янги даражага кўтаришни тақозо этади.

Кузатишларимиз шуни кўрсатмоқдаки, Ватанга садоқат, бурч ва масъулият, ташаббускорлик ва бошқа фазилатлар ёшлар онгида назарий тушунчалар сифатида қолиб кетгани ҳолда унинг табиатида амалий одатларга айланмаяпти. Бунинг оқибатида уларнинг ушбу фазилатлар ҳақидаги сўзлари билан амаллари орасида тафовут намоён бўлмоқда, бу эса ҳар йили мустақил ҳаётга кириб келаётган йигит-қизларнинг ҳаётда ўз ўринларини топишларида бир қатор муаммоларни юзага келтирмоқда.

Айрим ўқувчи-ёшларда юксак мақсадларнинг шаклланмаганлиги, ўзини ўзи ўқишга сафарбар қилиш, ирода, матонат, тиришқоқлик, ҳаракат фазилатлари етарли ривожланмаганлиги таълим сифатига ҳам зарар кўрсатмоқда.

Масала юзасидан адабиётлар таҳлили миллий ва маънавий тарбия соҳасида ўқитувчиларнинг фаолиятини методик таъминловчи ўқув материаллари, шу жумладан, миллий ва маънавий тарбия соҳасига оид методик қўлланмалар, ўқувчилар учун зарур дарсликлар етарли эмаслигини кўрсатмоқда.

Шу муносабат билан бугунги глобалашувнинг шиддатли ва ахборий шароитида миллий тарбиянинг ижтимоий-психологик омилларини тадқиқ қилиш орқали оилалада фарзанд тарбияси учун таянч фазилатларни шакллантириш, мазкур фазилатларга уларни

одатлантириш, тарбияда тушунтириш/кўрсатиш/ўргатиш/намуна бўлиш каби таъсирчан педагогик-психологик усулларни ислох қилиш ва шу орқали маънавий ва миллий тарбия тизимини янада ривожлантириш алоҳида аҳамият касб этади.

Такрор ва такрор бўлсада таъкидлаш лозимки, оилада миллий тарбия ва фарзанд тарбияси ҳақида гап кетганда беихтиёр таниқли маърифатпарвар Абдулла Авлонийнинг “Тарбия биз учун ё ҳаёт - ё мамот, ё нажот - ё ҳалокат, ё саодат - ё фалокат масаласидир” деган чуқур маъноли сўзлари барчамизни мазкур масалада ўта сергак тортишимизга чорлайди.

Кўплаб олимлар ўз тадқиқотларида маънавий таназзулнинг асосий омиллари бўйича қатор изланишлар олиб боришди, ҳар хил қизиқарли таҳлилий, эмпирик маълумотлар кўлга киритилди, лекин буларнинг ичида одамни ташвишга соладиган, бир қараганда эътиборсиздек туюладиган, лекин оқибати маънавий таназзулга, жоҳилликка олиб борадиган бир омил, яъни оилада фарзанд тарбиясига эътиборсизлик илллати миллатнинг маънавий танназулининг асоси десак, ҳечам муболаға бўлмайди.

Оилада фарзанд тарбиясига эътиборсизлик илллати давлатимизнинг бир қатор қарорларда жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 28 июлдаги ПҚ-3160-сонли, 2019 йил 3-майдаги ПҚ- 4307-сонли, 2021 йил 26 мартдаги ПҚ- 5040-сонли Қарорлари [1] ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31-декабрдаги 1059-сонли [2] қарорида ички таҳдид сифатида қайд қилингани ва мазкур ҳолатни бартараф қилиш бўйича бир қатор мақсадли ва манзилли вазифалар белгиланганлиги бежизга эмас.

Шу ўринда биз мазкур мақолада миллий тарбиянинг бугунги кундаги аҳамияти, миллий тарбия бўйича олиб борилган тадқиқотлар, мазкур жараённи бугунги ижтимоий ҳаётимиздаги долзарблигини ёритишга ҳаракат қиламиз.

Соҳа вакилларининг илмий хулосалари, одамзоднинг ташқи кўриниши кечки палеолит - кроманьонлар даври – бундан анча минг йиллардан буён ўзгармасдан келмоқдалини кўрсатмоқда [3]. Бу фикрнинг замонавий тадқиқотлар ҳам тасдиқланганлиги одамнинг биологик эволюцияси тугалланган деган хулосани берди. Бизнингча одамдаги эволюцион ривожланишнинг яқунланиши ундаги маданий ривожланишни бошлаб беради. Олий тараққий этган турларга хос бўлган эмоционал-инстинктив хусусиятлар генетик мерос сифатида мавжуд бўлиб, бу хусусиятларни чақалоқ дунёга келганида, унинг ривожланишининг илк ойларида кузатиш мумкин. Ижтимоийлашув (социализация) эса одам моҳиятини гўдакликдан бошлаб инсонийлашув,

маданийлашув томонга ўзгартира боради [4].

Ҳар бир замон ва макондаги инсоният авлодлари ўзининг ижтимоий-маданий ривожланиши ва ижтимоий нормаларини ишлаб чиқиш жараёнида ўз авлодларининг миллий характер ва миллий қадриятларини ижодий ўзлаштирувчи, замонавийлаштирувчи, бойитувчи ва ўзгартирувчилик хусусиятини намоён қилиб боради.

Ҳар бир авлоднинг ана шундай ижтимоий репродуктив бурчларини амалга оширилиши ижтимоий барҳаётликни ва инсоният тараққиётининг бой, ранг-баранг маданий оқимларини ҳосил қилади, сақлаб туради. Демак, ижтимоий-психологик ва ижтимоий-педагогик нуқтаи-назардан ҳар бир авлод вакиллари тарихий, ижтимоий, маданий-миллий кўрсаткичларни мужассамлаштирувчи миллий тарбиянинг маҳсулидир.

Соддароқ қилиб айтганда инсоннинг маданийлашиши, психикасининг тараққиёти у яшаётган замон ва макондаги ижтимоий нормалар, ижтимоий қоидалар, уларни асосида эса тарбия дастурларига бориб тақалади. Яъни ижобий фазилатларга тарбияланган инсонгина маданий қиёфани ўзида намоён этади.

Масала юзасидан адабиётлар таҳлилига эътибор қаратадиган бўлсак, профессор М.Қуроновиқнинг “Миллий тарбия” номли монографиясида қайд қилилинишича, XIX асрга келиб чет эл ижтимоий фанларида бошқа халқлар миллий-маданий хусусиятларини тадқиқ қилувчи культурантропология ва социология маҳсус фанларга айланиб, “Бошқа дунё кишиси” муаммосини ўргана бошлади. Бу аслида, бошқача тарбия - миллий тарбиянинг тизим, услублари, мақсадларидаги хусусиятларни илмий нуқтаи-назардан ўрганиш даври бошланганлигини англатар эди.

“Бошқа дунё кишиси”ни ўрганиш тараққийпарвар янгилик эди. У “Бошқа мамлакат, миллат кишиси қанақа?”, “У ўзини ўраб олган дунёни, борлиқни қандай идрок қилади?”, “У яхшилик ва ёмонликни қандай тушунади?”, “У ўз хатти-ҳаракатларида қандай мезонларга асосланиб йўл туттади?» каби саволларга жавоб бериш керак эди. Одамларнинг дунё ҳақидаги билимлари ортиб, янги ерлар очилиб, савдо-сотик, муносабатлари кенгая боргани сари бу муаммога қизиқиш орта борди. Айниқса, Европада бозор иқтисодиёти муносабатлари шакллана бориши ва у билан боғлиқ ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, айниқса мустамлакачилик даври миллий хусусиятларни ўрганишга кучли туртки бўлди. Чунки мустамлакачи, миссионер, плантаторлар учун ўз мустамлакалари - маҳаллий халқлар ҳақида ҳеч бўлмаса ибтидоий тасаввурга эга бўлиш фойдали эди. Қолаверса, бу масала мустамлакачиликнинг келажаги - маҳаллий халқларни “маданий-оқартув” орқали инглизлаштириш, французлаштириш, руслаштириш, яъни маданий-маънавий мустамлакаларга айлантиришнинг

самарадорлагини оширишлари учун керак эди.

Ўзга халқларнинг миллий характери ни ўрганиш фақат мўмай фойда орттириш мақсади билан чекланиб қолмади. Чунки мустамлакачилар ва маҳаллий халқлар миллий қадриятлари орасидаги тафовутни ечиш илмий муаммога ҳам айланиб улгурган эди. Зеро, овруполикнинг бошқа миллатлар ҳақидаги тасавурида ноовруполиклар шахс эмас, балки қандайдир ақлга зид афсоналар, мистика таъсирида яшовчи индивидлар, деб идрок қилинар эди (Н.С.Трубецкой, Н.А.Бердяев). Чунки Осиёликлар ва Африкаликлар ўзлари учун миллий, овруполиклар учун ғалати, ахлоқ-одоб, урф-одат, анъаналарга риоя қилар эдилар. Иккинчи томондан маҳаллий халқлар учун овруполикларнинг хатти-ҳаракатлари, одоб-ахлоқи, урф-одатлари ғалати кўринар эди. Шу тариқа XIX асрда маданий антропология асосида “ноевропа жамиятида маданият ва шахс”, “этнопсихология” илмий йўналишларини юқоридаги ўзаро миллий-маданий тушунмовчиликлар, зиддиятларни ечиш, бир-бирини тушуниш эҳтиёжларини юзага келтирди. Натижада “фёъл-атворнинг миллийлиги” илк бор ижтимоий-сиёсий, кейинчалик эса ижтимоий-психологик, ижтимоий-педагогик илмий тушунчаларга айлана борди.

Миллий тарбиянинг этнопедагогик қирраларини илк бор кашф этган олимлардан бири америкалик культурантрополог Маргарет Мид бўлди. Унинг тадқиқотлари нафақат гетеростереотип (одамнинг бошқа халқлар ҳақидаги билимлар йиғиндиси)нинг, балки осиелик ва африкаликларда автостереотип (ўз халқи ҳақидаги билимлар йиғиндиси)нинг шаклланишига ҳам туртки бўлди. Зеро М.Мид томонидан 1927 йили нашр этирилган “Coming on’ age Samoa” (Самоада улғайиш) китоби тарбиянинг миллийлиги исботланган илк илмий-тадқиқот натижаси эди. Биз учун ушбу тадқиқотнинг ижтимоий-психологик жиҳати муҳим.

М.Мид ҳар бир кишининг маълум миллий муҳитдаги хулқ-атворини тушунишда унинг болаликдаги миллий тарбиявий таъсирининг ниҳоятда катта аҳамиятга эгаллигини қайд қилади. Чунки, болаларнинг миллий тарбиявий таъсирни қабул қилиш жараёни ва катталарнинг миллий фёъл-атворлари орасида изчил алоқа мавжуд. Тарбиянинг миллий хусусият касб этишида бир авлоддан иккинчи авлодга ўтиб келувчи анъаналар, маросим, удум, ишлаб-чиқариш ва ҳаётий малакалар, афсоналар, хулқ-атвор шакллари, болаларга, ўсмирларга, қарияларга муносабатларнинг ўзига хослиги катта роль ўйнашини М.Мид алоҳида қайд этади.

Миллий тарбиянинг ижтимоий-психологик омили – инсон характери нинг миллийлигидир. Миллий характер концепцияси америка этнопсихология мактабида яратилган бўлиб, турли этносларда уларнинг ўзларигагина хос миллий характер мавжуд: шахснинг миллий характери устувор психологик ҳодиса бўлиб, бу унинг миллий хулқ-атворида

намоён бўлади; ана шу кўрсаткичларга асосланиб, у ёки бу халққа, миллатга мансуб кишилар характерининг моделини - ўртача миллий характер намунасини яратиш мумкин, деган хулосаларни асослайди.

Бир миллатга мансуб кишилар учун умумий бўлган фазилатларни ўзида мужассамлаштирган намунавий миллий шахс сиймоси мавжудлигини биринчи бўлиб А.Кардинер қайд қилади. У «миллий шахс»нинг шаклланишида энг аввало оиланинг миллий тарбиявий таъсирини, ундан кейин ижтимоий тарбия омилларининг етакчи ролини алоҳида қайд қилди.

АҚШ этнопсихологлари иккинчи жаҳон урушидан кейин Япония ва ғарбий Германия аҳолисининг менталитетини ўрганиб, миллат унинг қадриятлар тизими, мулоқот шакллари ва бошқа кўрсаткичлари миллий маданият таъсирида шаклланишини асосладилар. Турли минтақаларда ўтказилган илмий-тадқиқотлар натижаларининг умумлаштирилиши: муайян халққа хос дунёқараш, турмуш тарзининг мавжудлиги–халқларнинг турли «намуналари»ни хосил қилади: турли «намуналар»нинг мавжудлиги эса болаларни тарбиялашда ўзига хосликнинг мавжудлигига, қадриятлар тизимининг катталар хулқ-атворида акс этишига боғлиқ эканлигини кўрсатди.

Бироқ, ўтказилган этнографик ва этнопсихологик тадқиқотлар бир халқнинг миллий характерини ўрганаётган олимнинг бошқа маданиятга мансублиги, ўрганаётган миллат маданиятидан яхши хабардор эмаслиги натижасида тадқиқот маълумотларини талқин қилишда хато ва камчиликларга йўл қўйилишини кўрсатди. 50-йилларда Америка этнопсихологиясининг миллий характер концепциясига нисбатан билдирилган танқидий фикрларининг бош сабаби ҳам шунда эди. Бу танқид миллий характер концепциясига хос объектив моҳиятни ўзгартирмади, аксинча, тадқиқот услубиятини такомиллаштиришга тurtки бўлди, холос.

Миллий тарбия воситасида авлоддан-авлодга ўтувчи миллий маданият ва унинг цивилизация билан муносабатини мисрлик машҳур педагог Сотей ал-Хусри (1880-1968) ўз тадқиқотларида яққол очиб берди. «Менга маданий бирликнинг кафолатини беринг, мен эса сизга бирликнинг бошқа барча турларининг кафолатини бераман» деган машҳур фикр ана шу алломанинг қаламига мансуб. Ал-Хусри Шарқда миллий-замонавийлик оқимининг ташкил топишига катта ҳисса қўшди. У замонавий араб миллий маданияти тикланиши арафасида педагогикада «эскилик-янгилик», яъни миллий фундаментализм ва миллий замонавийлик орасида тафовут мавжудлигини кун тартибига қўйди. Ал-Хусри бир томондан миллийликни фақат тарихий анъана деб тушуновчи қадимийчилик тарафдорларини, иккинчи томондан,

миллийликдан юз ўгириб оврупо маданиятига тақлид қилишга ундовчи «ғарби»ларни танқид қилиб, БУ Тарбиявий муаммони фақатгина синтез қилиш орқали” ечиш мумкин, деган илғор фикрни ўртага ташлади.

Миср миллий мустақилликни кўлга киритгач, Ал-Хусри мактаб-маорифни «маънавий мустамлакалик»ка қарши кураш майдони деб атади. Шунинг учун ҳам у араб мактабларида миллий ғурур, ватанпарварлик тарбиясига алоҳида эътиборни қаратишга чақирди. Маърифатпарвар Ал-Хусри Ғарб таълим тизимини Арабистонга кўчириб олиш хавфли ва бефойда деб ҳисоблар эди. Чунки, “бошқа муҳитга кўчирилгач, ўз жойига хос бўлган, унга таъсир қилувчи ижтимоий омиллар таъсири”дан ажратилгач, кўчириб келтирилган маориф тизими бутунлай бошқа натижалар беради. Шунинг учун, Ал-Хусри, «биз бошқа ҳар қандай миллат маориф тизимига ўралашиб қолмасдан, тараққиётда биздан ўзиб кетган барча миллат тажрибаларидан келиб чикқан ҳолда ўзимизнинг алоҳида маориф тизимимизни тузмоғимиз керак». Шунингдек, Ал-Хусри араб тилининг илмий атамаларини яратишга чақириб, «миллий тарбия» тушунчасини илк бор илмий-педагогик муомалага киритди. Шу тариқа миллий тарбия бир томондан, мулкдор бойлар орасида мавжуд «ўз манфаатларини миллат манфаатларидан юқори қўйиш ва очкўзликка, иккинчи томондан, мутаасиб руҳонийларнинг «тараққиётга элтувчи илғор ғояларга душманлиги»га қарши курашда самарали қурол бўлиб хизмат қилади.

Юқоридаги илмий таърифларнинг носинфий, холис таҳлили «маданият», «миллийлик» тушунчаларининг тарихий, замонавий ва истиқболий тушунчалар эканлиги ҳақидаги хулосани ҳосил қилади, ‘‘Цивилизация» тушунчаси эса кўпроқ жуғрофий, минтақавий хусусиятга эга бўлиб, фан ва техника ютуқларини эгаллаганлик даражасидир. Ушбу талқинлар илгари бериб ўтилган таърифларни инкор қилмайди, аксинча тўлдиради, муайянлаштиради. Демак, маданият – миллийдир, цивилизация эса умуминсоний замонавийликдир. Миллийлик ва цивилизациялашганлик уйғунлашгандагина инсоният маънавий ва моддий маданиятлар уйғунлигига эришади. Зеро «Миллийликсиз инсоният мантиқий мавҳумликка, мазмуни йўқ сўзга, маъноси йук товушга айланиб қолади».

Бизнингча, ҳар бир миллатда, мамлакатда давом этаётган тарбиявий жараён умуминсоний тарбия тизимининг таркибий қисмидир. Демак, ҳар бир давлатда олиб борилаётган сиёсат каби, тарбия сиёсати ҳам умумбашарий эҳиёжлардан келиб чиқиб мувофиқлаштирилмоғи керак. Чунки инсоният цивилизацияси тақдири барча халқларга бир хил қимматлидир.

Бугунги кунда миллий қадриятларимизга раҳна солиб турган

маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик, эрта турмуш, фарзанд тарбиясига эътиборсизлик, миллий қадриятларга эътиборсизлик, ёшлар орасидаги жинойтчилик ва коррупция каби ички таҳдидлар, терроризм, экстремизм, сепаратизм, радикализм, космополитизм, гиёҳванлик, одам савдоси ва “оммавий маданият” [5] каби ташқи таҳдидларни «миллий тарбия фазилатларини кучайтириш орқали мустаҳкам мафкуравий иммунитет»га эришмай туриб бартараф қилиш қийиндир.

Этнопсихологларнинг берган хулосаларига кўра, миллий психологияни айнан ўша этнос вакилларининг фаолият, хулқ-атвор ва мулоқотлари жараёнлари орқали ўрганиш мумкин. Бизнингча, миллий тарбия жараёнининг педагогик-психологик хусусиятларини ўрганиш учун ҳам айнан шу йўлдан бормоқ самаралидир. Зеро, миллий тарбия (ички) миллий ва миллатлараро (ташқи) муносабатларнинг муваффақиятини таъминлашга хизмат қилади. Миллий тарбия жараёнида макондаги муқимлик ва миллий-маданий жипсликни, бирликни таъминловчи этник, миллий маълумотлар синхрон ва диахрон шаклда авлоддан авлодга узатилади.

Шундай қилиб, фақат шу миллатгагина хос бўлган ўзига хос тарбиявий тизим ушбу миллатнинг бошқа миллатлардан фарқ қилишини, ички яхлитлигини, беназирлигини таъминлайди. Шу ўринда бугунги ижтимоий психологияда ҳар бир миллат ёки ҳар бир авлодни миллий тарбия фазилатларига одатлантиришда унга кўрсатиладиган ижтимоий-психологик хизматнинг (психокоррекция, психоконсултация) ўрни ҳам жуда муҳим омиллардан бири ҳисобланади [7].

Агарда миллий тарбия эътиборсиз қолдирилса, стихияли тарзда кечса, халқнинг миллий ўзлигини англаш даражаси, миллий ғурури, маданияти, ватанпарварлик даражаси сусая боради.

Чунки ҳар бир индивид ўзига хос миллий-маданий анъаналар, меъёрлари бўлган, яъни бугунги ижтимоий-психологик тушунчалар билан айтганда ижтимоий меъёр, ижтимоий қоида, ижтимоий қонуният ва ижтимоий талаблар асосида ўзи яшаб турган жамиятида шаклланади. Ана шу урф-одат, меъёрлар, анъаналар руҳида ижтимоийлашуви уни ана шу маданий-тарихий бирликнинг аъзосига айлантиради.

Бу жараёни бошқача тарзда чакалоқнинг ё француз, ё ҳинд, ё ўзбек боласига, ўсмирга айланиш жараёни деб ҳам ифодалаш мумкин. Чакалоқнинг (миллий тарбия объекти сифатида) ўзбек сифатида шаклланиши ўзбеклар учун анъанавий бўлганлиги туфайли кўзга ташланмайди, тадқиқотлар шуни қайд қилмоқдаки, шахс маданийлаша (украинлаша, араблаша, ўзбеклаша...) борар экан, бу миллийлашув жараёни миллий-ижтимоий роллар талабларидан келиб чиқиб, жамиятнинг узлуксиз назорати остида амалга ошади. “Миллий-

ижтимоий рол» тушунчаси, замонавий ижтимоий роллар социологик концепцияси ва И.С.Коннинг ижтимоий ролга берган таърифидан фойдаланган ҳолда миллий ролни муайян миллий бирлик ичида анъанавий маъқулланган, шу миллатга мансуб аъзоларидан уларнинг ёши, жинси ва муайян вазиятдан келиб чиқиб кутиладиган хулқ-атвор намунаси» деб таърифлаш мумкин.

“Ўқувчининг миллий роли” тушунчаси миллий тарбияни таҳлил қилиш учун социологик калит вазифасини ўтайди. Чунки бу тушунчанинг кўпқирралиги миллий-замонавий ҳаёт жабҳаларини, миллий тарбия йўналишларини илғаб олиш имконини беради. Миллий тарбия тизимини «миллий рол» тушунчаси орқали ўрганиш ҳар бир ўзбек ўғил-қизининг илк ёшларидан «яхши бола», «яхши ака, ука, сингил, опа» яхши жиян, тоға, бўла...»; «яхши меҳмон, мезбон»; «яхши дўст», «одобли бола» каби «унвонли» муносабатга тайёрлаш механизминини очиб беради. Кенг маънода эса ўқувчининг миллий ролини ўзлаштиришга ўз ичига миллий фазилатларни, миллий ахлоқ меъёрларини сингдириш, миллий-ижтимоий ҳаётга тайёргарлик жараёнларини ҳам англади [6].

Миллий ижтимоий ролларни таснифлаш, уларнинг кундалик ҳаётда, муносабатларда бажарилишини илмий-педагогик кузатиш - энг замонавий ва истиқболли усулдир. У боланинг «қаршисида» туриб эмас, балки миллий-илмий кузатиш имконини беради. Бу эса тадқиқотнинг объектив натижаларига эга бўлишининг асосий шартларидан биридир.

Замонавий фанлар ижтимоий ролларнинг қуйидаги таснифига эга: туғма, мавқели ижтимоий роллар - социология ва ижтимоий психология фанлари одам туғилганданок ёки ҳаётнинг у ёки бу босқичида киришадиган «мерос қилиб олинувчи» ролли (жинсий, диний, миллий, давлат фуқароси, гўдаклик, ўсмирлик, йигитлик, муйсафидлик); ўзгарувчан, ижтимоий роллар - доимий бўлмаган, ўзгариши мумкин бўлган роллардир. Масалан, у ёки бу касбни эгаллаш бирор уюшмага, жамиятга аъзо бўлиш ва ундан чиқиш, ўзгартириш, ҳатто фуқароликни ўзгартириш мумкин.

Бироқ туғма миллий роллар (ўзбеклик, французлик ва ҳ.к.)дан чиқиб бўлмайди. Муайян вазиятдаги ижтимоий роллар-йўловчилик, харидорлик, меҳмонлик, мезбонлик ва ҳ.к. Бу гуруҳ роллари ўзгарувчан роллар билан камроқ, туғма роллар билан кўпроқ алоқада бўлади. Муайян вазиятдаги роллар махсус ва шахсий аҳамиятга эгаллиги туфайли кишини йўловчи, харидор, меҳмон, мезбонга «айлантирса», шахсий фазилатлари моҳиятидан келиб чиқиб шахсни «дўст», «душман», «меҳрибон киши», тақводор киши», «фидойи одам» ва бошқаларга айлантиради. Демак, шахс ташқи муҳит (табиат, жамият, шахслар) билан муносабатга киришганида миллий хусусият (ўзига хос бўлган «украинча», «хакасча»,

«грузинча» ёндашув) касб этади. Бу фикр илк бор немис социологи У.Герхард томонидан туғма ижтимоий рол сифатида таклиф қилинган, кейинчалик П.А.Сорокин, Е.А.Тарасов, Н.В.Уфимцевалар томонидан ижтимоий фанлар истифодасига киритишга ҳаракат қилинган эди. Лекин назарий жиҳатдан асосланганлигига қарамасдан миллий ролнинг туғма мерос, ворислик хусусиятини ўрганиш, ривожлантириш социалистик интернационализм тамойилларига мос келмаслиги туфайли ривожлантирилмади.

Миллий тарбиянинг манбаи - миллийликдир!. «Миллат», «миллийлик», «миллий ғурур», «миллий одоб», «миллатлараро мулоқот маданияти» тушунчаларининг ўзагини арабча «мил» сўзи ташкил қилади. Бу сўз арабчада «ўзак», «туб моҳият», «негиз» маъноларини англатади. «Миллат» сўзи эса бир неча маънони; 1) дин: мазҳаб; 2) уммат: бир мазҳабга мансуб аҳоли; 3) халқ маъноларини англатади. «Миллат», «миллийлик» тушунчаларининг талқини билан танишар эканмиз, уларнинг ғарбона ва шарқона тарзлари бор эканлигини кўрамиз. Аниқроғи, ғарбий талқин христиан, шарқий талқин эса исломий ўзбекларга бориб туташади. Яъни Оврупо халқлари тилларига «миллат» тушунчаси латинча «natio» - қабила, халқ сифатида христиан дини билан бирга кириб келган бўлса, Осиёга эса Ислом таълимоти орқали юқоридаги уч хил маънода кириб келиб сингди.

«Тарбия» сўзи «миллий тарбия» тушунчасининг таркибий қисми бўлганлиги туфайли бу тушунчага ҳам янги ёндашган ҳолда, холис илмий-педагогик таъриф бермоқ керак. Арабча «тарбия», «тарбият» сўзлари 1) парвариш қилмоқ; таълим бермоқ; ўргатиш; одоб ўргатиш; 2) навозиш, меҳрибонлик кўрсатиш: кўз-қулоқ бўлиш; ҳимоя қилиш каби кўпқиррали мазмунга эга. «Тарбиячи» сўзи эса шу кўпқиррали тарбиявий фаолиятни амалга оширувчидир. Демак, миллий тарбиянинг луғавий маъносини «ёш авлодларни ўз халқига хос миллий фазилатлар намунасида шакллантириш, таълим бермоқ» сифатида аниқлаш мумкин.

Ижтимоийлашув ва миллий тарбия таъсирлари орасидаги уйғунлик ёки зиддият миллий-маънавий тараққиётга давлат томонидан кўрсатилаётган эътиборга боғлиқдир. Янги Ўзбекистонда олиб борилаётган сиёсат ўзбек давлатчилиги, анъаналари ва миллий, умуминсоний қадриятларни чуқур ҳурмат қилишга, инсон қадрини энг олий даражага чиқаришга асосланади; иқтисодиёт миллий хусусиятга эга; Ўзбекистон халқининг умумий давлат манфаатларини ифодаловчи бош миллий ғояси мавжуд: хизмат кўрсатувчи муассасалар тили - Давлат тилидир ва ҳ.к.

“Миллий тарбия, миллийлашув эса ривожланаётган бола шахсига

илк ёшларданок бевосита таъсир қилиш орқали самарадорлик, табиийлик, устиворлик касб этади. Дастлаб биринчи, кейинчалик иккинчи сигналлар системаси мазмунини белгиловчи миллий муҳит, миллий рух, оила, маҳалла, қишлоқ муҳити шахсга тарбиявий таъсир кўрсатади.

Мақоламизда кўтарилган масала юзасидан изланишларимиз асосида қўлга киритган назарий манбаларимиз, қуйидаги хулосаларни юзага келтирди:

- миллийлик - ижтимоий тараққиётнинг тадрижий тамойили натижасида йиғилган маданий қадриятлар синтезидир. Миллий тарбия - ана шу маданий-тадрижий синтезга асосланган ҳолда ёш авлодни замонавий шароитга ва келажакка мос равишда шакллантириш жараёнидир: шахснинг миллийлиги ва замонавийлиги - унинг ижтимоийлашувининг маданий даражасидир;

- ҳар бир миллий маданият - умуминсоний қадриятнинг муайян кўринишидир. Чунки инсоният - бу халқлар, миллатлардир. Ана шу нуқтаи-назардан миллий тарбия - ҳар бир инсонни ўз миллий маданияти манбаида, яъни муайян умуминсоний қадрият асосида шакллантиришдир;

- ҳар бир инсон ўз Ҳаёти давомида турли ижтимоий ролларни ўтайди. Бу роллар мазмуни, кўлами, намоён бўлиш жабҳалари илк ёшлардан бошлаб кўпайиб, кенгайиб, мураккаблашиб, миллийлашиб боради. Ана шундай туғма ва илк ўзлаштирилувчи ижтимоий роллардан бири – шахснинг миллий ролидир;

- халқлар, миллатлар мавжуд экан, миллий тарбия жараёни бизнинг хоҳишимиздан ташқари равишда, маданий детерминизм асосида давом этаверади. Шунинг учун бу жараёни давлатнинг манфаатларига мос равишда мақсадга йўналтирилса, миллий тарбия улкан яратувчан тараққийпарвар маънавий кучга айланади;

- ҳар бир замонда шаклланаётган авлод билан олдинги авлод вақллари орасидаги миллий фазилатлар, миллий қадриятлар, миллий характер хусусиятларидаги ўзгариш ва тенденцияларни кузатиб бориш, улар орасидаги боғлиқликларни психодиагностик методлар орқали доимий равишда текшириб, аҳамиятга молик жиҳатларини мониторингини олиб бориш мақсадга мувофиқ [8];

- оилада фарзанд тарбияси - оила бахти, фарзандларнинг тарбияли етук инсон бўлиб етишидаги ота-онанинг саъй-ҳаракати ҳисобланади. Оиладаги фарзанд тарбияси унинг келажакда ким бўлиб етишишида муҳим ўрин тутаяди.

Демак, бола оилада жамиятнинг қиёфасини кўради, бўлажак фуқаронинг табиати, дунёқараши ва ахлоқий қиёфаси оилада

шаклланади ҳамда шунга кўра камол топиб боради.

Фарзандларимизни илм-фан ва таълим-тарбия асосида вояга етказиш мақсадга мувофиқ экан, ўз ўрнида тарбия эса миллий фазилатларга йўғрилган миллий тарбия билан чамбарчас боғлиқдир. Зеро, ёшлар келажак эгалари ҳисобланади.

Ёшларимиз таълим-тарбиясида эса миллий тарбия катта аҳамиятга эга. Энг муҳими, фарзандларимиз тарбиясига этиборли бўлайлик, айнан шу мезон болаларимизни маънан, руҳан соғлом, ўз ота-боболарига, тарихимизга, Ватанимизга, она тилимизга, ўз миллий қадриятларимизга ҳурмат билан қарайдиган баркамол бўлиб ўсиб унишининг асосидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 28 июлдаги “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва соҳани янги босқичга кўтариш тўғрисида”ги ПҚ-3160-сонли, 2019 йил 3 майдаги “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4307-сон ва 2021 йил 26 мартдаги “Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5040 қарорлари.

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрдаги “Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлар тўғрисида”ги 1059-сонли қарори/<https://lex.uz/docs/4676839>

3. Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности: Пер. с англ. и франц., /Сост. Л.И.Васильенко и В.Е.Ермолаева. Вводн. ст. Ю.А.Шрейдера.-М.: Прогресс, 1990. – 495 с.

4. Қуронов М. Миллий тарбия. Монография. – Т.: 2004. – 210 б.

5. Жабборов Х.Х. Психологические особенности идеологического влияния “массовой культуры” на человеческий разум. СОЦИАЛЬНЫЙ ПСИХОЛОГ журнал для психологов. Основан в 2000 году в Ярославль. 2016 №2 (32). - С. 56-66.

6. Жабборов Х.Х. “Yoshlarda milliy tarbiya shakllanishining psixologik qonuniyatlari”. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences.VOLUME 2 | ISSUE 1 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor. SJIF 2021: 5.423.

7. Рустамов Ш. Ш. Возможности программы SPSS при обработке данных массового тестирования. Вестник интегративной психологии (Ярославль, выпуск 18, 2019. - С. 199-203.